

РОЗВИТОК ПРОСТОРОВОГО ОРІЄНТУВАННЯ В УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

В статті розглядається питання навчання та виховання дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах інклюзивної освіти. Зазначено, що освітній процес потребує відповідного програмно-методичного забезпечення. Розвиток просторового орієнтування у дітей означеної категорії є важливою складовою тих вмінь, що забезпечують успішність усвідомленого засвоєння шкільних знань. Сприймання простору дає дитині можливість орієнтуватися в навколишньому середовищі, створює об'єктивне і правильне уявлення про нього. Просторові характеристики предметів та явищ, напрямків простору, просторових відношень універсальні за своїм застосуванням, необхідні для опису багатьох явищ і подій оточуючого світу. Обґрунтовано, що просторове орієнтування включає такі компоненти як форма, розмір, величина, напрямки, положення в просторі, віддаленість. Визначено, що орієнтування в просторі передбачає орієнтування у власному тілі, напрямках простору, просторових ознаках предметів, відношеннях між предметами, у двохмірному просторі (на площині аркуша паперу). Наголошено на необхідності вербального позначення просторових характеристик та відношень.

Ключові слова: корекційна освіта, діти з інтелектуальними порушеннями, просторове орієнтування, просторові відношення і характеристики.

Державна політика України спрямована на конструктивне вирішення проблеми навчання дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах інклюзивного навчання.

Освіта дітей означеної категорії має бути орієнтована не тільки на здобуття системи знань в тому чи іншому обсязі, а й на формування вмінь користуватися цими знаннями в повсякденному житті.

Психолого-педагогічні дослідження з даної проблеми (Бондаря В.І., Івашури Н.С., Колупаєвої А.А., Синьова В.М., Шульженко Д.І., Шеремет М.К. та ін.) висвітлюють навчальні, виховні і соціальні аспекти допомоги дітям на основі застосування спеціальних підходів, методів і прийомів.

Навчання в умовах інклюзії потребує відповідного програмно-методичного забезпечення та індивідуалізації навчально-виховного процесу.

Індивідуальне планування навчально-виховного процесу має на меті розроблення комплексної програми розвитку дитини.

Як зазначає професор Д.І. Шульженко, одним із етапів створення корекційної освітньо-виховної парадигми в інклюзивній освіті має бути «створення проекту змісту корекційної роботи з урахуванням специфіки побудови освітніх програм (особливо програм індивідуальної корекції), програм для домашньої освіти, програм для батьків, підручників і посібників».

В умовах інклюзивного навчання необхідно використовувати додаткові методичні посібники, які дадуть змогу корекційному педагогу скласти індивідуалізовану програму та сформулювати в дитини знання, вміння та навички з просторового орієнтування.

Просторове орієнтування – це складний системний механізм, в основі якого лежать процеси сприймання, уявлення та беруть участь аналізатори (зоровий, слуховий тощо), завдяки яким визначаються просторові ознаки та відношення між об'єктами, а матеріальною основою просторового орієнтування є діяльність цих аналізаторів, які забезпечують сприймання простору.

Компонентами просторового орієнтування є орієнтування у схемі власного тіла, у напрямках простору, у визначенні просторових відношень між предметами, відображення віддаленості предмета та його місцезнаходження. Просторові характеристики предметів універсальні за своїм застосуванням для опису багатьох явищ і подій навколишнього середовища і є однією з передумов успішного навчання дітей у школі.

Для успішного оволодіння навчальним матеріалом в учнів повинно бути сформоване просторове орієнтування, яке включає в себе вміння орієнтуватися в схемі власного тіла, у напрямках простору, в просторових відношеннях предметів відносно себе та об'єктів оточуючого світу, розрізняти просторові ознаки (форма, величина), словесно позначати просторові характеристики і відношення, усвідомлено використовувати набуті знання в активній діяльності (побут, гра, вправи на розвиток рухової активності, малювання, ліплення, аплікація, конструювання).

Розвиток орієнтування в просторі відбувається послідовно і може передбачати наступні етапи.

1. Розвиток орієнтування у схемі власного тіла

Орієнтування в просторі потребує вміння користуватися будь-якою системою відліку. Самою першою такою системою, так званою чуттєвою є система орієнтування у схемі власного тіла, тобто “на собі”. Це, перш за все, система відліку за основними напрямками простору: попереду – позаду, вгорі – вниз, праворуч – ліворуч, попереду – позаду.

Орієнтування у схемі власного тіла, тобто орієнтування “на собі” є початковим етапом на основі якого формуються більш складні види просторового орієнтування. Тому саме з цього виду орієнтування у просторі потрібно починати формування знань про симетричні частини тіла (ліві і праві), а потім відповідно верхні і нижні, передні і задні.

Розвиток вміння орієнтуватися у схемі власного тіла є основою для переходу до орієнтування у напрямках простору, яке передбачає сформованість уявлень і понять про місцезнаходження предметів, про відношення напрямків. Спочатку необхідно виконувати вправи на диференціювання лівих і правих частин тіла, а також на розрізнення частин тіла, які знаходяться вгорі, внизу, попереду, позаду і позначати ці просторові характеристики словесно.

2. Розвиток орієнтування у напрямках простору

Диференціювання основних напрямків простору обумовлене рівнем орієнтування дитини “на собі”, ступенем засвоєння нею “схеми власного тіла”, яка по суті і є “чуттєвою системою відліку”. Пізніше на неї накладається інша система відліку – словесна. Це відбувається в результаті закріплення напрямків, які дитина розрізняє: вгору – вниз, вперед – назад, праворуч – ліворуч. Тому саме молодший шкільний вік – період засвоєння словесної системи відліку за основними просторовими напрямками.

Різні напрямки простору дитина співвідносить з певними частинами власного тіла. Це зв'язки типу: вгорі – там, де голова, внизу – де ноги, попереду – де лице, позаду – де спина, праворуч – там, де права рука, ліворуч – там, де ліва рука.

3. Розвиток орієнтування у відношеннях між предметами

Розрізнення просторових відношень між предметами у розумово відсталих школярів молодших класів знаходиться на низькому рівні. Більшість дітей оточуючі предмети сприймають відокремлено, не усвідомлюючи при цьому просторових зв'язків, які існують між ними, тобто просторових відношень в розташуванні цих предметів. Тому, орієнтування у просторових відношеннях між предметами повинно вирішувати наступну задачу: навчити дітей розрізняти просторові відношення в розташуванні одних і тих же та різних предметів. Наприклад, дітям пропонуються дві або три картинки на яких зображені одні й ті ж предмети, але по різному розташовані в просторі. Потім пропонуються картинки із різними зображеннями на визначення просторових відношень. Далі завдання повинні ускладнюватись і дітям потрібно визначати положення предмета відносно інших об'єктів. Це можуть бути дві – три просторові характеристики. Наприклад, хлопчик стоїть на землі, під деревом, між деревом і будинком.

Велику роль у правильній оцінці відношень між предметами відіграє слово, яке сприяє більш точному і диференційованому засвоєнню знань. Виконання вправ, що передбачають вживання в правильному значенні прийменників і прислівників, які позначають просторові відношення дозволяють учням більш точно усвідомлювати і оцінювати розташування об'єктів і відношень між ними.

4. Розвиток орієнтування в просторових ознаках предметів (розмір, форма, величина)

При формуванні уявлень про величину предметів спочатку ми пропонуємо дітям порівняти два предмети за абсолютною величиною (довгий – короткий) та відносною величиною (довше – коротше). Основна вимога до дидактичного матеріалу – властивість, за якою порівнюється об'єкт, повинна бути ярко виражена і реально характеризувати предмет. На цьому етапі використовуються площинні предмети, коло яких поступово розширюється, щоб сформувати у дітей узагальнене уявлення про порівняння будь-яких предметів за величиною: різної довжини визначаються як довгі – короткі, довші – коротші; різної ширини – широкі – вузькі, ширші – вужчі; різної висоти – високі – низькі, вищі – нижчі. Застосовуються вправи зі смужками різної довжини, ширини і висоти: однакові за довжиною (висотою) та різні за шириною; однакові за шириною, але різні за довжиною (висотою); однакові за довжиною (висотою) і шириною; різні за довжиною (висотою) і шириною. Ця робота повинна мати на меті навчити дітей при показі довжини рухати рукою зліва направо вздовж об'єкта, при показі ширини – рухати рукою впоперек предмета, а висоту показувати знизу догори або згори донизу.

Навчання повинно здійснюватися поступово. Спочатку при порівнянні двох плоских предметів діти показують, називають і порівнюють довжину, як протяжність, яка найлегше виділяється, потім інші вимірювання. На порівняння предметів за кожним вимірюванням повинно бути запропоновано декілька вправ, мета яких: навчити дітей визначати просторові ознаки об'єктів (довжину, ширину, висоту); розвивати вміння порівнювати просторові ознаки величини; навчити позначати просторові ознаки величини словесно.

Важливо відводити велике місце спеціальним практичним завданням, рухливим та дидактичним іграм. Ефективність навчання з використанням спеціальних практичних завдань, рухливих та дидактичних ігор на наш погляд, в першу чергу, повинна досягатися завдяки тому, що діяльність дитини потрібно стимулювати бажанням брати участь у них.

Дидактичні ігри по своїй суті це ігри, які розширюють, поглиблюють, систематизують уявлення дітей про оточуючий світ, виховують у них пізнавальні можливості. Дидактичні ігри спрямовані на розвиток сенсорики – уміння дітей точно, повно і розчленовано сприймати предмети, їх властивості і відношення (колір, форму, величину, розташування в просторі тощо). Завдяки їм у дитини розширюється орієнтування в оточуючому просторі, формується і збагачується словниковий запас.

Педагог повинен організувати процес навчання таким чином, щоб всі дії дитини були тісно пов'язані з практичною орієнтацією в просторі. Тож, чим краще учні засвоять необхідні навички просторового орієнтування, тим ширше будуть їх можливості в ігровій діяльності. Важливо й те, що в іграх вони отримують можливість вправлятися в самостійних діях з орієнтування в просторі.

У зв'язку з особливостями психофізичного розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями необхідно створювати спеціальні умови для навчання їх орієнтуванню в просторі засобами гри: використання ігрового та практичного матеріалу, який відповідає певним вимогам, обумовленим своєрідністю сприймання (іграшки мають бути великі, яскраві, передавати характерні ознаки реальних предметів; малюнки – з чітким контуром без зайвих деталей, доступні сприйманню дітей); врахування наявних у дітей навичок орієнтації й уявлень про простір, на основі яких можуть бути виконані запропоновані їм завдання.

Під час проведення ігор та проведення практичних завдань педагог може використовувати такі прийоми: чітке інструктування, доступне дітям означеної категорії; послідовне пред'явлення ігрових завдань (в міру виконання їх учнями); показ ігрової дії; вчасне надання необхідної допомоги різного виду (повторення словесної інструкції; частково спільне, а в разі необхідності повне виконання дії педагогом і учнем; підтримка, заохочення педагогом дій дитини).

Під час організації і проведення ігор і завдань на орієнтування в просторі вчитель повинен враховувати, що діти з інтелектуальними порушеннями важко включаються в цілеспрямовану діяльність. Ігрова ситуація, яка складається, варіювання ігор, використання різноманітних практичних завдань допоможе викликати у дітей інтерес до виконання запропонованих завдань і зберегти його в процесі всього заняття. В свою чергу, це буде сприяти швидкому засвоєнню дітьми навичок орієнтування в просторі, матиме позитивний вплив на якість і швидкість виконання ігрових і практичних завдань.

5. Орієнтування в двовимірному просторі (на площині аркуша паперу)

Графічні вправи на орієнтування в двовимірному просторі спрямовані на подолання труднощів в правильному орієнтуванні на площині аркуша паперу: диференціювання частин аркуша (верхня, нижня, права, ліва), проведення прямих ліній від середини аркуша в різних напрямках та проведення прямих ліній від країв аркуша в різних напрямках, з'єднання крапок таким чином, щоб утворювався певний геометричний малюнок, зображувальний (графічний) диктант.

Це відомі завдання, які використовуються як діагностичне для визначення готовності дітей до навчання в школі, зокрема, довільності та рівня сформованості зорово-моторної координації. Різні варіанти таких завдань повинні використовуватись для розвитку орієнтування в просторі, оскільки правильне їх виконання передбачає вміння орієнтуватися в двовимірному просторі. Інструкція графічного диктанту завжди передбачає дві просторові характеристики, наприклад «дві клітинки вперед праворуч, одну клітинку вниз, дві клітинки назад ліворуч»

Графічні диктанти можуть бути різних видів, залежно від завдання: відтворення графічного малюнка за опорними крапками при наявності зразка-малюнка; відтворення графічного малюнка без опорних крапок при наявності зразка-малюнка; виконання графічного малюнка за опорними крапками; виконання графічного малюнка без опорних крапок за словесною інструкцією. Проведене нами дослідження та його результати свідчать, що застосована методика, яка передбачала використання спеціально розроблених завдань і вправ, наповнених змістом просторового характеру і враховуючи особливості психофізичного розвитку дітей означеної категорії, сприятиме розвитку орієнтування в просторі.

Збагачення чуттєвого досвіду та виділення і розрізнення напрямків простору, просторових відношень й ознак (форма, величина), а також вправи на орієнтування у двовимірному просторі (на площині аркуша паперу, стола, дошки), включаючи словесне позначення просторових характеристик на початковому етапі шкільного навчання, створює умови для подальшого усвідомленого засвоєння всіх навчальних предметів та використання знань просторового характеру у практичній діяльності.

Таким чином, розвиток просторового орієнтування залежить від організації навчання, яка має містити систему спеціальних прийомів, спрямованих на збагачення та розширення чуттєвого досвіду дітей із залученням їх до активної діяльності й розвитку мовлення. В інклюзивній освіті педагоги повинні мати достатні можливості для здійснення пропедевтичної і корекційної роботи з подолання недоліків просторового сприймання й уявлення учнів, використовувати спеціальну систему роботи описану нами в даній статті, яка забезпечить розвиток просторового орієнтування і набуття знань у навчальній та побутовій діяльності.

Використана література

1. **Бондар В.І.** Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці: [навч. посібн.] / Віталій Іванович Бондар. – К.: Наш час, 2005. – 176 с.
2. **Синьов В.М., Матвеева М.П., Хохліна О.П.** Психологія розумово відсталості дитини: [підручник] /В. М. Синьов, М.П. Матвеева, О.П. Хохліна. – К.: Знання, 2008. – 359 с.

References

1. **Bondar V. I.** Problemy` korekciynogo navchannya u special`nij pedagogici: [navch. posib] / Vy`talij Ivanovy`ch Bondar. – K.: Nash chas, 2005. – 176 s.
2. **Sy`n`ov V. M., Matvyeyeva M. P., Hoxlina O. P.** Psy`xologiya rozumovo vidstaloyi dy`ty`ny` : [pidruchny`k] / V. M. Sy`n`ov, M. P. Matvyeyeva, O.P. Hoxlina. – K.: Znannya, 2008. – 359s.

Омельянович И.Н. Развитие пространственного ориентирования у учеников с интеллектуальными нарушениями в условиях инклюзивного образования

В статье рассматривается проблема воспитания и обучения детей с интеллектуальными нарушениями в условиях инклюзивного образования. Отмечено, что образовательный процесс требует определённого программно-методического обеспечения. Развитие пространственного ориентирования у детей этой категории есть важной составляющей тех умений, которые обеспечивают успешность усвоения школьных знаний. Восприятие пространства даёт ребёнку возможность ориентироваться в окружающей действительности, создаёт объективное и правильное представление о ней. Пространственные характеристики предметов и явлений, направлений пространства, пространственных отношений универсальные и необходимые для описания многих событий и явлений окружающего мира. Доказано, что пространственное ориентирование включает такие компоненты как форма, размер, величина, направление, положение в пространстве, удалённость. Определено, что ориентирование в пространстве предполагает ориентацию в собственном теле, направлениях пространства, пространственных признаках предметов, отношениях между предметами, в двухмерном пространстве (на плоскости листа бумаги). Акцентируется внимание на необходимости вербального обозначения пространственных характеристик и отношений.

Ключевые слова: коррекционное образование, дети с интеллектуальными нарушениями, пространственное ориентирование, пространственные отношения и характеристики.

Omelyanovych I.N. Development of spatial orientation in children with intellectual disabilities in terms of education inclusive

The paper considers the issue of training and development of children with intellectual disabilities in the context of inclusive education. It points out that the educational process requires the appropriate curricula and methodologies. The development of spatial orientation in children of the abovementioned categories is an important element of skills that ensures successful conscious acquisition of school knowledge. Perception of space allows a child to navigate in the environment; it forms an objective and correct understanding of the space. Spatial characteristics of objects and phenomena, directions, spatial relationships are universal in their application, and are necessary to describe many phenomena and events of the surrounding world. It is quite natural that the spatial orientation includes such components as shape, size, magnitude, direction, position, and distance. It is determined that the spatial orientation covers the body altitude, spatial directions, space features of objects, relations between objects in the two-dimensional